

CÂTEVA REPERE CRONOLOGICE PRIVIND CIRCULAȚIA MONETARĂ ÎN DOBROGEA ÎN SECOLELE X - XI

Gabriel CUSTUREA*

Cuvinte-cheie: Dobrogea bizantină, numismatică bizantină, monedă bizantină.

Keywords: Byzantine Dobrogea, Byzantine numismatics, Byzantine currency.

Rezumat: Autorul prezintă câteva aspecte ale circulației monedei bizantine în Dobrogea în secolele X-XI și analizează impactul pe care l-au avut invaziile și raidurile migratorilor asupra stării economiei provinciale. Perioada este subîmpărțită în două părți: A. 896 – 1001; B. 1001 – 1092, fiecare cu caractere specifice.

A. Au fost recenzate 78 de puncte cu descoperiri monetare izolate și un număr de 13 tezaure/depozite monetare. Epoca se caracterizează prin reluarea pătrunderii monedei bizantine la Dunărea de Jos și dezvoltarea unei circulații monetare de tip insular, în jurul unor centre urbane importante: Pliska și Preslav, pe Dunăre – Silistra și Isaccea -, și pe litoral - Constanța, Mangalia, Balcik. Ciocnirile armate aduc și plăți în metal prețios fie ca stipendii, fie ca rezultat al jafurilor.

B. La începutul secolului circulația monetară se generalizează pe întreg teritoriul provinciei cu unele sincope cauzate de invaziile pecenege din anii 1027, 1034, 1036. Pentru acest interval de timp au fost inventariate un număr de 155 de puncte cu descoperiri izolate și un număr de 48 de tezaure/depozite monetare. Abia după marea invazie pecenegă din anii 1046-1048 partea sudică a provinciei va fi afectată puternic de așezarea migratorilor. Raidurile uzilor, „răscoala orașelor paristriene” sau luptele lui Alexius I cu pecenegii, în zona Silistrei, vor duce la reducerea circulației monetare în provincie, aceasta căpătând un caracter insular, în jurul orașelor fortificate – Silistra, Isaccea, Nufăru.

Abstract: The author presents some aspects of the circulation of the Byzantine currency in Dobrogea in the 10th-11th centuries and analyzes the impact that the invasions and raids of migrants had on the state of the provincial economy. The period is subdivided into two parts: A.896 - 1001; B.1001 - 1092, each with specific features.

A. 78 points with isolated monetary discoveries and a number of 13 coin hoards / monetary deposits were reviewed. The epoch is characterized by the resumption of the

---

* Gabriel CUSTUREA: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța; e-mail: custurea@gmail.com.

penetration of the Byzantine currency on the Lower Danube and the development of an island-type monetary circulation, around important urban centers: Pliska and Preslav -, on the Danube - Silistra and Isaccea, and on the coast - Constanța, Mangalia, Balchik. Armed clashes also bring payments in precious metal either as stipends or as a result of robberies.

B. At the beginning of the century the monetary circulation is generalized on the whole territory of the province with some synopes caused by the Pecheneg invasions from the years 1027, 1034, 1036. For this period of time, a number of 155 points with isolated discoveries and a number of 48 coin hoards / monetary deposits were inventoried. Only after the great Pecheneg invasion in 1046-1048 will the southern part of the province be severely affected by the settlement of migrants. The raids of the Ouz, "the revolt of the Paristran cities" or the battles of Alexius I with the Pechenegs, in the area of Silistra, will reduce the monetary circulation in the province, that will acquire an insular character, around the fortified cities - Silistra, Isaccea, Nufăru.

Materialul numismatic extrem de generos descoperit în ultimele decenii stă la baza unei bibliografii pe măsură¹. Această situație a fost posibilă și datorită progreselor făcute de cercetarea numismatică în atribuirea pieselor anonime și precizarea cronologiei lor². În acest moment specialiștii sunt în măsură să formuleze cu mai multă acuratețe ipoteze privind evoluția socială și economică a provinciei Paradunavon și a așezărilor de aici.

Pe teritoriul istoric al Dobrogei (județele Tulcea, Constanța și nord-estul Bulgariei) au fost recenzate 196 de puncte cu descoperiri monetare izolate, dintre care un număr de 76 sunt descoperiri unice, adică un procent de 39% din total. Totodată, au fost descoperite un număr de 55 tezaure și depozite monetare, în context arheologic sau fortuit.

Perioada analizată poate fi subdivizată în două subperioade luând în considerare reformele monetare și evenimentele politico-militare determinante pentru zonă: A. 896 - 1001; B.1001 - 1092.

A. Subperioada stă sub semnul îndelungatului conflict bizantino-bulgar din primele trei decenii ale secolului al X lea, urmat apoi de o pace de peste două generații. Finalul intervalului aduce noi conflicte armate care vor modifica în mod esențial situația politică și militară la Dunărea de Jos, prin restabilirea, după trei secole, a graniței nordice a Imperiului Bizantin, pe fluviu. Din punct de vedere monetar au loc reformele întreprinse de împăratul Nicefor II Focas pentru noul nominal (*nomisma tetarteron*) și Ioan I Tzimiskes pentru iconografia monedelor de bronz, reforme care vor fi în vigoare peste un secol³. În linii mari, pentru

¹ CUSTUREA 2000; CUSTUREA & IONEL 2002-2003, p. 433-438; CUSTUREA & MATEI 2007, p. 105-113; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2010; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017a; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017b; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017c; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018b; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2003, p. 341-412; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2018, p. 56-137; p. 143-175; POENARU BORDEA, OCHEȘEANU & POPEEA 2004, p. 130-147, nr. 908-1422.

² THOMPSON 1954, p. 72-74; p. 109-115; METCALF 1979, p. 50-78; MORRISSON 1970; GRIERSON 1973.

³ MORRISSON 1970, p. 584; GRIERSON 1999, p. 9-10 și 21.

provincia transdunăreană, putem vorbi despre o penetrație monetară tot mai accentuată începând cu Leon VI, care evoluează către o circulație monetară de tip insular, în jurul unor importante centre de pe litoral sau de pe Dunăre: Isaccea, Silistra și în mai mică măsură, Constanța, Mangalia, Balci⁴.

Din această subperioadă au fost inventariate 78 de puncte cu descoperiri monetare izolate și un număr de 13 tezaure și depozite monetare. Pentru secolul al X-lea remarcăm evenimentele din jurul anului 920, care duc la ascunderea/pierderea unui tezaur (Bratimir)⁵ și la sistarea aprovizionării cu monedă în unele situri: Balkantsi⁶, Debrene⁷, Kavarna⁸, Pecineaga (CT)⁹, Popina (Silistra)¹⁰, Preselentsi¹¹, Rasova¹², Tulcea¹³, Tsarevechi¹⁴, Vasilevo¹⁵. Este vorba de serii monetare încheiate cu piese de la Leon VI, Constantin VII și Zoe sau Roman I. Această situație este cauzată de îndelungatul conflict bizantino-bulgar care perturbă firava penetrație monetară, mai ales în zona sudică a provinciei.

Impactul major asupra economiei monetare provinciale o au însă acțiunile armatelor bizantine conduse de împărații - soldați Nicefor II și Ioan I -, împotriva bulgarilor și a drujinelor kievene și mai apoi răscoala comitopolilor de la sfârșitul secolului. Pe teritoriul cercetat s-au recenzat 12 tezaure monetare dintre care nouă cu piese din metale prețioase – Brestnitsa¹⁶, Isaccea¹⁷, Greci¹⁸, Oltina¹⁹, Onogur²⁰, Valu lui Traian (2)²¹, nordul Dobrogei(2)²² – unul mixt – Urluia²³- și două cu piese din aramă – Gurkovo²⁴ și Tulcea²⁵. Piesele din metal prețios provin, cu siguranță, din stipendiile pe care Constantinopolul le plătea șefilor locali sau din jafuri și își găsesc confirmarea și în documentele epocii care amintesc de conducătorii celor

---

⁴ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996, p. 112-113; CUSTUREA 2000, p. 100; OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2003, p. 351.

⁵ GERASIMOV 1959, p. 361.

⁶ PARUSHEV 2015, p. 121.

⁷ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996, p. 116, nr. 67. 16; p. 114, nr. 92. 22

⁸ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996, p. 107, nr. 51.1.

⁹ CUSTUREA 2000, p.149; POENARU BORDEA, OCHEȘEANU & POPEEA 2004, *passim*.

¹⁰ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996, p. 110, nr. 67.12; p. 114, nr. 92.19.

¹¹ PARUSHEV 1993, p. 159, nr. 72; PARUSHEV 2015, p. 135.

¹² MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 336.

¹³ CUSTUREA 2000, p.155, nr. 120.

¹⁴ PARUSHEV 2015, p. 139.

¹⁵ PARUSHEV 1993, p. 155, nr. 25, 26.

¹⁶ PARUSHEV 2000, p. 76, nr. 13.

¹⁷ CUSTUREA & TALMAȚCHI 2011, p. 237, nr. XIV.

¹⁸ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2018, 61-77.

¹⁹ CUSTUREA & IONEL 2002-2003, p. 433-438.

²⁰ PARUSHEV 2000, p. 76, nr. 14.

²¹ POENARU BORDEA, OCHEȘEANU & POPEEA 2004, p. 131, nr. 1007, 1012, 1014-1016, 1030, 1032, 1035; p. 132, nr. 1043; p. 133, nr. 1067; CUSTUREA & MATEI 2007, p. 105-113.

²² OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996, p. 114, nr. 92.12.

²³ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2018, p. 56-59.

²⁴ PARUSHEV 1993, p. 154, nr. 38.

²⁵ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996, p. 115, nr. 96

80 de orașe de la Dunăre²⁶, veniți să se închine împăratului Ioan I Tzimiskes. Numeroasele piese din metale prețioase atestă penetrația pe cale militară/diplomatică a monedelor și nu funcționarea unei piețe locale monetizate. Concentrarea acestor descoperiri ne îndeamnă să presupunem existența unor centre de putere: Valul lui Traian, colțul sud-vestic al regiunii (în preajma Silistrei), nord-estul Dobrogei (Greci, Isaccea), fapt confirmat și de alte izvoare²⁷. În privința monedelor găsite izolat, constatăm întreruperea penetrației lor în unele situri dobrogene – Abrit²⁸, Balik²⁹, Capidava³⁰, Kladentsi³¹, Oltina³², Tianovo³³, Voinikovo³⁴ – aflate fie în zona sudică, fie pe căile de circulație, pe Dunăre sau la Marea Neagră.

Pentru secolul al X-lea a fost inventariat un număr de 78 de puncte cu descoperiri monetare. Repartizarea lor pe domnii se prezintă astfel: Leon VI – 49 puncte = 63% ; Zoe – Constantin VII – 23 puncte = 29% ; Roman I – Constantin VII – 16 puncte = 21% ; Constantin VII – Roman II – 18 puncte = 23% ; Nicefor II – 11 puncte = 14% ; Ioan I – 28 puncte = 36%. Pentru o domnie lungă și o producție monetară substanțială, procentul de 63% din timpul lui Leon VI este justificat. În același timp, dacă luăm în calcul întreaga durată a domniei lui Constantin VII, avem cifra de 73% din totalul locurilor de descoperire, dar este normal să se facă evaluarea pe etape, cu atât mai mult cu cât perioada de război cu bulgarii se observă că are cele mai mici cifre. Același fenomen se întâmplă și în timpul lui Nicefor II, când în zonă se desfășoară lupte intense. În cazul lui Ioan I Tzimiskes cifrele mai ridicate se datorează pacificării rapide a provinciei și a eforturilor de reorganizare militară și administrativă a provinciei.

Caracteristica răspândirii acestor descoperiri este densitatea lor mai mare în zona sudică a Dobrogei. Acest fapt îl punem pe seama apropierii de centrele politice Pliska și mai ales, Preslav care în secolul al X-lea sunt puncte de iradiere a economiei monetare. Lor li se adaugă centrele dunărene, Silistra și Isaccea și, într-o mai mică măsură, schelele de pe litoral – Constanța și Mangalia. Această configurație teritorială dă circulației monetare din provincie un aspect insular, fapt remarcat de mai multă vreme.

B. Secolul al XI-lea debutează cu reinstalarea administrației bizantine în Dobrogea, ceea ce creează o stare prielnică dezvoltării economiei monetare. Timp de o generație provincia se bucură de pace și o reconstrucție susținute. Raidul din anul 1027, neconsemnat în documentele epocii, pare să fi avut un impact de scurtă durată și doar în unele zone din Paradunavon. Dintre cele nouă tezaure ascunse/pierdute probabil din cauza acestui atac peceneg, trei conțin piese din

---

²⁶ POPA LISSEANU 1935, p. 71; ELIAN & TANAȘOCA 1975, p. 141.

²⁷ BARNEA & ȘTEFĂNESCU 1971, p. 69, p. 114.

²⁸ PARUSHEV 2015, p. 120.

²⁹ PARUSHEV 1993, p. 150, nr. 2-4; PARUSHEV 2015, p. 121.

³⁰ GÂNDILĂ 2007, p. 615-616, nr. 64, 65; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017a, p. 451, nr. 3.

³¹ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996, p. 110, nr. 67.20, p. 114, nr. 92.23; p. 116, nr. 100.14.

³² CUSTUREA 2009, p. 618, tabelul centralizator.

³³ PARUSHEV 2015, p. 139.

³⁴ PARUSHEV 1993, p. 154, nr. 16; PARUSHEV 2015, p. 125.

metal prețios – Obrochishche³⁵, Tvărditsa³⁶ și Valea Nucarilor³⁷, - unul este mixt – Durankulak³⁸ - iar cinci conțin monede de aramă – Horia³⁹, Isaccea⁴⁰, Krapets⁴¹, Odărtsi⁴², Skala⁴³. Invazia pare să se fi propagat spre sud, deși este atinsă și linia Dunării. În privința descoperirilor izolate, seria lor se întrerupe sau chiar se sistează complet în siturile de la Babadag⁴⁴, Cobadin⁴⁵, Garvăn (TL)⁴⁶, Valea Nucarilor⁴⁷.

Raidurile pecenege din anii 1034, 1035, 1036, documentate în sursele scrise⁴⁸, în lumina descoperirilor monetare se prezintă astfel: Tezaurile încheiate cu monede anonime din clasa B, atribuite lui Roman III, iar în cazul seriilor monetare – cezuri la nivelul acestei clase - pot duce rapid la concluzia că atacul din anul 1034 a avut un efect semnificativ asupra provinciei. Cu aceste caracteristici se cunosc șase tezaure/depozite, exclusiv cu monedă de aramă – Dinogetia⁴⁹, Gaber⁵⁰, Gen. Kiselovo⁵¹, Skala⁵², Sredishche⁵³, Vedrina⁵⁴ – și un număr de situri – Albești⁵⁵, Balik⁵⁶, Dobrici⁵⁷, Dolina⁵⁸, Dunăreni-Ciumata⁵⁹, Gârlița⁶⁰, Kotlentsi⁶¹, Limanu⁶², Murighiol⁶³, Novo Botevo⁶⁴, Odărtsi⁶⁵, Oltina⁶⁶, Poiana⁶⁷, Polk. Sveshchearovo⁶⁸

³⁵ PARUSHEV 1993, p. 164, nr. 59.

³⁶ IVANOV 1995, p. 312, nr. 11.

³⁷ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, p. 212.

³⁸ IVANOV 1995, p. 312, nr. 10.

³⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1992, p. 51-52

⁴⁰ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU, POLL 2006, p. 435-439.

⁴¹ IVANOV 1995, p. 312, nr. 12.

⁴² PARUSHEV 1999, p. 134, nr. 913-919.

⁴³ IOTOV & ATANASOV 1998, p. 130.

⁴⁴ CUSTUREA 2000, p. 131, nr. 4.

⁴⁵ CUSTUREA & ADAMESCU 2013, p. 498, nr. 23-30.

⁴⁶ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a, p. 649.

⁴⁷ CUSTUREA 2000, p. 156, nr. 125.

⁴⁸ DIACONU 1970, p. 43-49

⁴⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, p. 236.

⁵⁰ PARUSHEV 2015, p. 125-126.

⁵¹ PARUSHEV 1993, p. 164, nr. 60.

⁵² IOTOV & ATANASOV 1998, p. 130.

⁵³ PARUSHEV 1993, p. 164, nr. 61.

⁵⁴ PARUSHEV 2015, p. 123-124.

⁵⁵ CUSTUREA 2000, p. 131, nr. 2.

⁵⁶ PARUSHEV 1993, p. 150, nr. 5-7; PARUSHEV 2015, p. 120.

⁵⁷ PARUSHEV 1993, p. 156, nr. 39-40; PARUSHEV 2015, p. 126.

⁵⁸ PARUSHEV 1993, p. 156, nr. 42-43; PARUSHEV 2015, p. 127.

⁵⁹ CUSTUREA 2007, p. 632, nr. 12-16.

⁶⁰ CUSTUREA 2000, p. 139, nr. 42.

⁶¹ PARUSHEV 2015, p. 129.

⁶² CUSTUREA 2000, p. 143, nr. 59.

⁶³ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1993, p. 268, nr. 120; CUSTUREA & ADAMESCU 2013, p. 506, nr. 219-220.

⁶⁴ PARUSHEV 2015, p. 131.

⁶⁵ PARUSHEV 1999, p. 131-137.

⁶⁶ CUSTUREA 2009, p. 614.

⁶⁷ VERTAN & CUSTUREA 1992, p. 394, nr. 1556; CUSTUREA & ADAMESCU 2013, p. 507, nr. 223.

⁶⁸ PARUSHEV 2015, p. 134.

Ruino⁶⁹, Skala⁷⁰, Sokolnik⁷¹, Tsar Asen⁷². Cu excepția Dinogetiei și a așezării de la Murighiol, toate celelalte situri se află în sudul Dobrogei, ceea ce ne indică direcția atacului, invadatorii încercând să ajungă în zona bogată din apropierea capitalei imperiului. Atacul din anul 1036 se susține prin descoperirea tezaurului de la Dinogetia (bordeiele nr. 38 și 40a) încheiate cu monede anonime clasa C atribuite lui Mihail IV⁷³ și prin seriile monetare din siturile Carcaliu⁷⁴, Dervent⁷⁵, Dunăreni⁷⁶, Kavarna⁷⁷, Sălcișoara⁷⁸, Schitu⁷⁹, Slava Cercheză⁸⁰, Telița⁸¹, Târgușor-Ester⁸², Văcăreni⁸³. În acest caz, raidul pare orientat spre zona nordică a provinciei, cu excepția Kavarnei.

Dacă, așa cum știm că se întâmplă în circulația reală, monedele din clasa B au penetrat în provincie cu oarecare întârziere, putem să atribuim raidului din anul 1036 și tezaurele și siturile care se încheie cu acest tip de monede. Astfel, am avea de-a face cu un atac generalizat asupra provinciei. Cercetările viitoare pot confirma sau infirma oricare dintre ipotezele prezentate

Referitor la luptele care s-au desfășurat la mijlocul secolului al XI-lea în Paristrion, documentul numismatic ne ajută prin existența a trei tezaure, unul cu piese din metal prețios – Dinogetia⁸⁴ - și două cu monede din metal comun – Păcuilul lui Soare⁸⁵. Celor două situri li se alătură un număr de 19 altele care au întreruperi sau chiar încetare a circulației monetare. Este cazul celor de la Abrit⁸⁶, Adamclisi⁸⁷, Babadag⁸⁸, Batovo⁸⁹, Bărăganu⁹⁰, Beștepe⁹¹, Boiana(?)⁹², Capidava⁹³, Cernavoda(?)⁹⁴, ChiliaVeche⁹⁵, Cobadin⁹⁶, Dorobanțu⁹⁷, Enisala⁹⁸, Histria⁹⁹,

⁶⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a, p. 694-695.

⁷⁰ IOTOV & ATANASOV 1998, p. 130.

⁷¹ PARUSHEV 2015, p. 138.

⁷² MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a, p. 709-712.

⁷³ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001, p. 236-240.

⁷⁴ CUSTUREA 2000, p. 134, nr. 17.

⁷⁵ CUSTUREA 2000, p. 137, nr. 29.

⁷⁶ CUSTUREA 2000, p. 138, nr. 36; CUSTUREA & ADAMESCU 2013, p. 498, nr. 33, 34.

⁷⁷ CUSTUREA 2000, p. 135, nr. 19.

⁷⁸ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 195-197; CUSTUREA 2000, p. 151, nr. 95.

⁷⁹ CUSTUREA 2000, p. 152, nr. 96.

⁸⁰ POENARU BORDEA 1968, p. 401; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 199.

⁸¹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 208-210.

⁸² CUSTUREA 2010, p. 476, nr. 7; CUSTUREA 2007, p. 634, nr. 31-33.

⁸³ CUSTUREA 2000, p. 157, nr. 131.

⁸⁴ OBERLÄNDER-TĂRNOVEANU 2018, p. 78-105.

⁸⁵ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017c, p. 269-271; p. 278-279. ambele nesigure.

⁸⁶ PARUSHEV 2015, p. 120.

⁸⁷ VERTAN & CUSTUREA 1992, p.384, nr. 1395; CUSTUREA 2007, p. 631, nr. 1; CUSTUREA & ADAMESCU 2013, p. 496, nr. 1-2.

⁸⁸ CUSTUREA 2000, p. 131, nr. 4.

⁸⁹ PARUSHEV 1993, p. 151, nr. 12; PARUSHEV 2015, p. 121-122.

⁹⁰ CUSTUREA, ADAMESCU 2013, p. 497, nr. 5-19.

⁹¹ CUSTUREA 2000, p. 132, nr. 10.

⁹² PARUSHEV 1993, p. 153, nr. 22, 23.

⁹³ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017, p. 450-470.

⁹⁴ CUSTUREA 2000, p. 135, nr. 21.

⁹⁵ CUSTUREA 2000, p. 135, nr. 22.

⁹⁶ CUSTUREA 2000, p. 136, nr. 25; CUSTUREA & ADAMESCU 2013, p. 497-498, nr.

Oltina¹⁰⁰, Ostrov(CT)¹⁰¹, Slava Rusă¹⁰², Valea Teilor¹⁰³, Valu lui Traian¹⁰⁴. Cu ocazia acestor mișcări de populație se creează în nord-estul Bulgariei, în regiunea Pliska – Preslav, o zonă în care triburile pecenege sunt colonizate, iar economia monetară de aici aproape dispare. În sprijinul celor afirmate stau sigiliile care vorbesc de un conducător al Patzinakiei¹⁰⁵, inventarul descoperirilor monetare foarte rarefiate față de etapa anterioară¹⁰⁶ și izvoarele scrise ale epocii¹⁰⁷. Până la aceste evenimente se constată existența unei economii monetare generalizate pe întreg teritoriul provinciei, care, după jumătatea secolului, se contractă ajungând la o dezvoltare de tip insular, cu precădere în centrele cu atribuții militare, mai ales de-a lungul Dunării.

Invazia uzilor din anul 1064/65 nu are un impact deosebit asupra teritoriului, în parte din cauza timpului scurt dintre atac și declanșarea epidemiei care i-a decimat pe invadatori¹⁰⁸. Cu excepția a două tezaure monetare găsite la Dinogetia (piese din aur și argint)¹⁰⁹ și la 23 August (piese din aramă)¹¹⁰ și a unui număr de 13 situri afectate de raid - Dervent(?)¹¹¹, Hârșova¹¹², Luncavița¹¹³, Malcoci¹¹⁴, Medgidia¹¹⁵, Nalbant¹¹⁶, Odrintsi¹¹⁷, Ostrov(TL)¹¹⁸, Rogachevo¹¹⁹, Sabangia¹²⁰, Sarinasuf¹²¹, Valea Teilor(?)¹²², Țibrinu¹²³ acest atac nu aduce prea multe daune economiei provinciale.

Între măsurile militare, administrative și economice luate de conducerea imperială în aria danubiano – pontică s-a numărat și înființarea unui atelier

20-30.

⁹⁷ CUSTUREA 2000, p. 138, nr. 35.

⁹⁸ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 90-99.

⁹⁹ CUSTUREA 2000, p. 140, nr. 47.

¹⁰⁰ CUSTUREA 2009, p. 618, nr. 96-101 și tabelul centralizator.

¹⁰¹ CUSTUREA 2000, p. 147, nr. 72.

¹⁰² CUSTUREA 2000, p. 153, nr. 105.

¹⁰³ CUSTUREA 2000, p. 156, nr. 126.

¹⁰⁴ CUSTUREA 2000, p. 157, nr. 127; CUSTUREA & ADAMESCU 2013, p. 507, nr. 224.

¹⁰⁵ JORDANOV 1992, p. 79-92; JORDANOV 1998, p. 96-101.

¹⁰⁶ CUSTUREA 2000, p. 122 și tabelul 20, p. 111.

¹⁰⁷ DIACONU 1970, p. 66-69.

¹⁰⁸ DIACONU 1970, p. 80-81.

¹⁰⁹ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2018, p. 107-115.

¹¹⁰ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2018, p. 116-129.

¹¹¹ CUSTUREA 2000, p. 137, nr. 29.

¹¹² CUSTUREA 2000, p. 140, nr. 49.

¹¹³ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 117-119, nr. 1-11.

¹¹⁴ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 121-122, nr. 1-4.

¹¹⁵ CUSTUREA 2000, p. 145, nr. 65.

¹¹⁶ CUSTUREA 2000, p. 145, nr. 67.

¹¹⁷ PARUSHEV 2015, p. 132.

¹¹⁸ CUSTUREA 2000, p. 147-148, nr. 73; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 171-174, nr. 1-12.

¹¹⁹ PARUSHEV 1993, p. 159, nr. 74; PARUSHEV 2015, p. 136.

¹²⁰ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1992, p. 416, nr. 336-339.

¹²¹ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980, p. 70, nr. 28-29.

¹²² CUSTUREA 2000, p. 156, nr. 126; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 216-217, nr. 1-7.

¹²³ CUSTUREA 2000, p. 156, nr. 123.

monetar la Isaccea¹²⁴, cu scopul de a emite monedă prin procedeul turnării, pentru necesitățile locale. Modelul se poate să fi fost monetăria de la Chersones, care emitea piese turnate. În condițiile obturării căilor de comunicație prin așezarea triburilor pecenege în regiunea Pliska – Preslav, a deselor raiduri ale migratorilor, producția acestui atelier a crescut, pe măsură ce legăturile cu centrul imperiului au devenit tot mai dificile. Nu este întâmplător că exact în perioada în care Ana Comnena ne vorbește despre conducători locali la Dunărea de Jos, producția monetară locală ajunge la apogeu. În momentul în care situația Imperiului se stabilizează, sub conducerea lui Alexius I Comnenul atelierul își încetează activitatea, întreaga piață provincială fiind aprovizionată de la centru.

Momentul revoltei orașelor paristriene din anul 1072/73 are și un reflex numismatic. Se ascund/pierd tezaure a căror ultimă emisiune este din timpul, fie a împăratului Roman IV, fie a lui Mihail VII, din metal prețios - Dinogetia¹²⁵, Ghiurghengik¹²⁶ - sau din aramă - Bezmer¹²⁷, Dulovo(2)¹²⁸. Păciul lui Soare¹²⁹ și Silistra(3)¹³⁰. Simultan, așezări mai mici resimt șocul agitațiilor din provincie – Adamclisi¹³¹, Batovo(?)¹³², Cernavodă¹³³, Kavarna¹³⁴, Mahmudia¹³⁵, Pecineaga(CT)¹³⁶, Rachelu¹³⁷, Telița¹³⁸. Situația este valabilă pentru întreg teritoriul dintre Dunărea și Mare .

Finalul secolului al XI-lea caracterizat prin luptele bizantino-pecenege și reforma monetară întreprinsă de Alexius I Comnen, este bine reflectat în circulația monetară de la Dunărea de Jos. Aproape un deceniu împăratul se străduiește să recâștige controlul acestui teritoriu, pe care se instalase o stare de anarhie. Luptele mai puțin însemnate, dar și înfrângerea bizantinilor lângă Silistra, au ca rezultat ascunderea/pierderea unor tezaure monetare ale căror ultime emisiuni sunt din timpul lui Nicefor III sau Alexius I. Din recenzarea lor rezultă un număr de 15 tezaure, două cu piese din metal prețios – Ishirkovo¹³⁹ și

¹²⁴ JORDANOV 1980, p. 4-15 este primul cercetător care sesizează prezența unor imitații în descoperirile dobrogene; DIACONU 1981, p. 407-412; OBERLÄNDER-TĂRNOVEANU 1983, p.261-270; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1998, p. 119-149; IOTOV 2004, p. 445-460; concluzii și inventarul descoperirilor la MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a, p.608-640.

¹²⁵ OBERLÄNDER-TĂRNOVEANU 2018, p. 131-137.

¹²⁶ METCALF 1979, p. 75, nr. 21.

¹²⁷ PARUSHEV 2015, p. 122-123.

¹²⁸ VALERIEV 2013, p. 410, nr. 42, 43.

¹²⁹ CONOVICI & LUNGU 1980, p. 397-402.

¹³⁰ VALERIEV 2013, p. 431-432, nr. 132-134.

¹³¹ VERTAN & CUSTUREA 1992, p. 384, nr. 1395; CUSTUREA 2007, p. 631, nr. 1; CUSTUREA & ADAMEȘTEANU 2013, p. 496, nr. 1, 2.

¹³² PARUSHEV 1993, p. 151, nr. 5; PARUSHEV 2015, p. 121-122.

¹³³ CUSTUREA 2000, p. 135, nr. 21.

¹³⁴ CUSTUREA 2000, p. 135, nr. 19; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a, p. 674-675.

¹³⁵ CUSTUREA 2000, p. 143, nr. 61; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a, p. 630.

¹³⁶ POENARU, OCHEȘEANU & POPEEA 2004, *pasim*.

¹³⁷ CUSTUREA 2000, p. 150, nr. 88; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a, p. 652.

¹³⁸ CUSTUREA 2000, p. 154, nr. 112. MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a, p. 684.

¹³⁹ VALERIEV 2009, p. 654-662

Vetren¹⁴⁰ – și 13 cu monedă de aramă – Dulovo (4)¹⁴¹, Dunavățu de Jos¹⁴², Limanu¹⁴³, Nufăru (2)¹⁴⁴, Plopeni¹⁴⁵, Silistra (4)¹⁴⁶.

Cu excepția a două puncte din nordul provinciei – Nufăru și Dunavățul de Jos – celelalte se află în zona sudică, unde au fost și cele mai multe ciocniri armate. Situația este mai uniformă în cazul seriilor de descoperiri izolate, unde au fost inventariate un număr de 16 situri de pe toată suprafața Dobrogei – Balcic¹⁴⁷, Beștepe (?)¹⁴⁸, Canlia¹⁴⁹, Constanța¹⁵⁰, Hârșova¹⁵¹, Iglița¹⁵², Malcoci¹⁵³, Mangalia¹⁵⁴, Măcin¹⁵⁵, Niculițel¹⁵⁶, Ostrov (CT)¹⁵⁷, Ostrov (TL)¹⁵⁸, Sarichioi¹⁵⁹, Tulcea¹⁶⁰, Valea Nucarilor¹⁶¹, Vetren¹⁶².

Ultimul raid al secolului este cel al cumanilor din anul 1094 care pare să fi cauzat ascunderea tezaurului de la Kalipetrovo¹⁶³.

Din punct de vedere al răspândirii teritoriale a descoperirilor monetare acestea oferă următorul tablou statistic: din totalul de 155 de puncte cu descoperiri din secolul al XI-lea, domnia asociată a împăraților Vasile II – Constantin VIII este reprezentată de 97 puncte = 63%; Roman III – 81 puncte = 52%; Mihail IV – 51 puncte = 33%; Constantin IX – 59 puncte = 38%; Constantin X – 41 puncte = 26%; Roman IV – 25 puncte = 16%; Mihail VII – 18 puncte = 12%; Nicefor III – 17 puncte = 11%; Alexius I (1081 – 1092) – 17 puncte = 11%.

Cifrele primelor două etape sunt sugestive și în același timp normale: durata primei etape și apoi mărirea vitezei de circulație a monedei prin abolirea impozitului allelengyon în cea de-a doua explică explozia difuzării monedei bizantine pe teritoriul provinciei. În timpul lui Mihail IV reducerea în spațiu este semnificativă față de cea cantitativă care se dovedește minoră și se explică prin consecințele

¹⁴⁰ ATANASOV & JORDANOV 1994, p. 43-44.

¹⁴¹ VALERIEV 2013, p. 410-411, nr. 44-47.

¹⁴² MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 88-89, nr. 1-5.

¹⁴³ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2018, p. 171-175.

¹⁴⁴ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1991, p. 238-239, nr. 37b I-II.

¹⁴⁵ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2018, p. 143-169.

¹⁴⁶ VALERIEV 2013, p. 432-434, nr. 136-139.

¹⁴⁷ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a, p. 664-667.

¹⁴⁸ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 76-77, nr. 1-6.

¹⁴⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 277-279, nr. 1-13.

¹⁵⁰ CUSTUREA 2000, p. 136-137, nr. 26; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017a, p. 644-664, nr. 7-114.

¹⁵¹ CUSTUREA 2000, p. 140, nr. 49; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017a, p. 553-567.

¹⁵² MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2010, p. 206-236, nr. 1-40; CUSTUREA & ADAMESCU 2013, p. 499-504, nr. 42-179.

¹⁵³ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 121-123, nr. 1-6.

¹⁵⁴ CUSTUREA 2000, p. 144, nr. 63; MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017a, p. 710-721, nr. 3-78.

¹⁵⁵ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2010, p. 279-284, nr. 1-25.

¹⁵⁶ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 147-162, nr. 1-123.

¹⁵⁷ CUSTUREA 2000, p. 147, nr. 72.

¹⁵⁸ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 171-174, nr. 1-12.

¹⁵⁹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 190-192, nr. 1-8.

¹⁶⁰ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2010, p. 335-355, nr. 10-109.

¹⁶¹ MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016, p. 214-215, nr. 1-3.

¹⁶² MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a, p. 718-719, nr. 1-123.

¹⁶³ OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992, p. 42-43, nr. 1.

raidurilor pecenege din 1034 și 1036. O valoare încă notabilă au cifrele și în timpul domniei lui Constantin IX, în ciuda mării invazii din 1046/1048 și acelor din anii următori. În acest caz trebuie luată în calcul și inflația care se manifestă în acești ani. Până la jumătatea secolului al XI-lea, putem afirma cu toată siguranța că în provincie avem o circulație monetară generalizată. De la domnia lui Constantin X până la finalul intervalului studiat constatăm degradarea continuă a vieții economice și implicit a circulației monetare din provincie. În aceste condiții circulația bănească se restrânge și capătă un caracter insular limitându-se la centrele fortificate de pe Dunăre, în primul rând Silistra și Isaccea.

Spre deosebire de secolul al X-lea pentru care avem recenzate un număr de 10 tezaure și depozite monetare cu monede din metal prețios, dintr-un total de 13 acumulări, numărul acestora în secolul al XI-lea este de 12 dintr-un total de 55 tezaure. Se observă că descoperirile din metale prețioase se concentrează, cronologic, la începutul și sfârșitul secolului al XI-lea, adică exact în perioadele cele mai complexe pe care le traversează provincia sub administrația bizantină. Preponderența descoperirilor din metal prețios, mai ales în tezaure, arată o penetrație monetară cu caracter militar și diplomatic spre deosebire de cazul în care preponderente sunt depozitele de monede de aramă, care atestă o economie de schimb și o piață monetizată pe teritoriul Dobrogei.

ANEXĂ

REPERTORIUL DESCOPERIRILOR NUMISMATICE X-XI

ABRUD	DUNĂRENI Ciumata
ADAMCLISI	DURANKULAK
AGIGEA	ENISALA
AGIGHIOL	ESECHIOI
ALBA	FELD. DIANKOVO
ARATMAGEA	FRECĂȚEI
BABADAG	GALITA
BAIA	GARVÂN
BALCIK	GARVÂN (Silistra)
BALIK	GÂRLIȚA
BALKANTSI	GEN. KANTARDZHIEVO
BASARABI	GEN. TOSHEVO
BATOVO	GORICHEANE
BĂGĂRANU	GRĂDINA
BĂLGAREVO	GURKOVO
BDINTSI	HAMCEARCA
BEȘTEPE	HISTRIA
BOGDANOVO	HĂRȘOVA
BOIANA	IGLIȚA
CANLIA	ISACCEA
CAP MIDIA	ISPERIH
CAPIDAVA	ISTRIA
CARCALIU	IZVOROVO
CASIMCEA	JEGLARTSI
CATALOI	JURILOVCA
CERNA	KALIAKRA
CERNAVODĂ	KAVARNA
CHILIA VECHÉ	KĂPINOVO
CIOBANU	KLADENTSI
CLOȘCA	KOCHIMAR
COBADIN	KOLARTSI
CONSTANȚA	KRAGULEVO
COSTINEȘTI	KRASEN
CUMPĂNA	KREMENA
DĂBOVIK	LANURILE
DEBRENE	LAZU
DERVENT	LIMANU
DINOGETIA	LOZNITSA
DOBRICH	LUNCAVIȚA
DOBROMIR VALE	MAHMUDIA
DOLEN IZVOR	MALCOCI
DOLINA	MALINA
DOROBANȚU (TL)	MALKA SMOLNITSA
DUNAVĂȚ	MANGALIA
DUNAVĂȚS (Silistra)	MĂCIN
DUNĂRENI	MEDGIDIA

MURIGIOL	SREDINA
NARBANT	SILISTRA
NIC. BĂLCESCU (CT)	SINOE
NIC. BĂLCESCU (TL)	PEN. SINOE
NIFON	SÂMBĂTA NOUĂ
NOVO BOTEVO	SKALA
NUFĂRU	SLAVA CERCHEZĂ
OBORISHCHE	SLAVA RUSĂ
ODĂRTSI	SOKOLNIK
OSTROV (CT)	SOMOVA
OSTROV (TL)	SPASOVO
OKORSH	SRATSIMIR
OLTINA	SREDISHCHE
ONOGUR	STOZHER
ORLIAK	SULINA
OVCHEAROVO	TÂRGUȘOR
PALAZU MARE	TELIȚA
PĂCUIUL LUI SOARE	TERVEL
PECENEAGA (CT)	TIANEVO
PECENEAGA (TL)	TICHILEȘTI
PIATRA	TOPOLA
PIETRENI	TOPRAISAR
PLACHI DOL	TRESTENIC
PLENIMIR	TUFANI
PLOPU	TULCEA
POBEDA	TURDA
POIANA	TUĂRDITSA
POLK. CHIOLAKOVO	TSAR ASEN
POLK. IVANOVO	TSAREVECHI
POLK. SVESHCHEAROVO	TSĂRKOVA
POP RUSANOVO	ȚIBRINU
POPINA	VADU
POȘTA	VALEA NUCARILOR
PRESELENTSI	VALEA TEILOR
PRILEP	VALUL LUI TRAIAN
RACHELU	VAMA VECE
RASOVA	VASILE ALECSANDRI
RĂZOARELE	VASILEVO
ROGACHEVO	VĂCĂRENI
RUINO	VÂLCELE
SABANGIA	VEDRINA
SAMUILOVO	VETREN
SAON	VICHIOVO
SARICHIOI	VICTORIA
SARINASUF	VIILE
SĂLCIOARA	VODNIANTSI
SCHITU	VOINIKOVO
SENOKOS	ZLATIA
SEVERTSI	

BIBLIOGRAFIE

- ATANASOV & JORDANOV 1994 - G. Atanasov, J. Jordanov, *Srednovekovniat Vetren na Dunav*, Shumen, 1994.
- BARNEA & ȘTEFĂNESCU 1971 - I. Barnea, Șt. Ștefănescu, *Din Istoria Dobrogei III. Bizantini, români și bulgari la Dunărea de Jos*, București, 1971.
- CONOVICI & LUNGU 1980 - N. Conovici, R. Lungu, *Un nou tezaur de monede bizantine descoperit la Păcuiul lui Soare*, SCIVA 31 (1980), 3, p. 397-402.
- CUSTUREA 2000 - G. Custurea, *Circulația monedei bizantine în Dobrogea (sec. IX-XI)*, Constanța, 2000.
- CUSTUREA 2007 - G. Custurea, *Monede bizantine descoperite recent în Dobrogea (sec. IX-XIII)*, Pontica 40 (2007), p. 629-640.
- CUSTUREA 2009 - G. Custurea, *Monede bizantine descoperite în așezarea de la Oltina – „Capu Dealului”*, Pontica 42 (2009), p. 612-621.
- CUSTUREA 2010 - G. Custurea, *Descoperirile monetare de la Ester-Târgușor (jud. Constanța)*, Pontica 43 (2010), p. 471-507.
- CUSTUREA & ADAMESCU 2013 - G. Custurea, L. Adamescu, *Noi descoperiri monetare bizantine în Dobrogea (sec. IX-XIII)*, Pontica 46 (2013), p. 491-513.
- CUSTUREA & IONEL 2002-2003 - G. Custurea, M. Ionel, *Un tezaur monetar bizantin descoperit în Dobrogea*, Pontica 35-36 (2002-2003), p. 433-438.
- CUSTUREA & MATEI 2007 - G. Custurea, I. Matei, *A coin hoard found at Valul lui Traian (10th Century) în: G. Custurea, M. Dima, G. Talmațchi, A. M. Velter, Coin Hoard of Dobrudja, I*, Constanța, 2007, p. 105-113.
- CUSTUREA & TALMAȚCHI 2011 - G. Custurea, G. Talmațchi, *Repertoriul tezaurilor monetare din Dobrogea*, Constanța, 2011.
- DIACONU 1970 - P. Diaconu, *Les Pétchénergues au Bas-Danube*, București, 1970.
- DIACONU 1981 - P. Diaconu, *S-au emis monede în Dobrogea bizantină (secolele X-XII)?*, SCIVA 32 (1981), 3, p. 407-412.
- ELIAN & TANAȘOCA 1975 - A. Elian, N. Ș. Tanașoca (eds.), *Izvoarele istoriei României. III. Scriitori bizantini (sec. XI-XIV)*, București, 1975.
- GÂNDILĂ 2007 - A. Gândilă, *Greek imperial, Roman, Byzantine and Ottoman Coin Finds from Capidava (1966-2006) in the Collection of the National History Museum of Romania*, Pontica 40 (2007), p. 607-623.
- GERASIMOV 1959 - T. Gerasimov, *Trésors de monnaies découvertes en Bulgarie en 1951*, IAI 22(1959), p. 358-364.
- GRIERSON 1973 - Ph. Grierson, *Catalogue of the Byzantine Coins in the Dumbarton Oaks Collection and the Whittemore Collection*, III, part. 2, *Basil I to Nicephorus III (867-1081)*, Washington, DC, 1973.
- GRIERSON 1999 - Ph. Grierson, *Byzantine Coinage*, Washington, DC, 1999.
- IOTOV 2004 - V. Iotov, *Nouvelles données sur les imitations des folles anonymes coulées de la fin du Xe - commencement du XIe s.*, în: *Prinos lui Petre Diaconu la 80 de ani* (eds. I. Căndea, V. Sârbu, M. Neagu), Brăila, 2004, p. 445-460.
- IOTOV & ATANASOV 1998 - V. Iotov, G. Atanasov, *Skala. Krepост ot X-XI vek do C. Kladentsi*, Tervelsko, 1998.
- IVANOV 1995 - V. Ivanov, *Niakolko monetni nahodki ot iuzhna Dobrudzha*, Dobrudja 12 (1995), p. 310-312.
- JORDANOV 1980 - J. Jordanov, *Ranni formi na monetno proizvodstro (XI-XII v.) v bălgarskite zemi*, Numizmatika 14 (1980), 2, p. 4-15.
- JORDANOV 1992 - J. Jordanov, *Sceau d'arhonte de Patzinakia du XIe siècle*, Études Balkaniques 28 (1992), 2, p. 79-92.
- JORDANOV 1998 - J. Jordanov, *Pechatite na Ioan Kegen magister i arkhont na Pechenegiia (1050-1051)*, Numizmatika i sfragistika 5 (1998), 1, p. 96-101.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1992 - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine din colecția Muzeului de Istorie și Artă a Municipiului București*, RM 19 (1992), 3, p. 51-54.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1993 - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Cronica descoperirilor monetare din județul Tulcea (V)*, Pontica 26 (1993), p. 263-271.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1996 - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Din nou despre monedele bizantine turnate din secolul al XI-lea, descoperite în Dobrogea*, Peuce 12 (1996), p. 321-376.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 1998 - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Un atelier monetar dobrogean din secolul al XI-lea*, SCN 12 (1998), p. 119-149.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2001 - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Istoria Dobrogei în perioada 969-1204. Contribuții arheologice și numismatice*, București, 2001.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2010 - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea. 1. Monede bizantine descoperite în nordul Dobrogei: secolele X-XIV*, București, 2010.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2016 - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în mediul rural din nordul Dobrogei, secolele VII-XV*, București, 2016.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017a - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea. 2. Monede bizantine descoperite în nordul Dobrogei. Secolele VII-XIII*, București, 2017.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017b - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea. 4. Monede bizantine descoperite la Isaccea, județul Tulcea. Secolele IX-XI, partea I și II*, București, 2017.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2017c - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea. 5. Monede bizantine descoperite la Păcuiul lui Soare, județul Constanța. Secolele IX-XIV*, București, 2017.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018a - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite în Dobrogea. 6. Monede bizantine descoperite pe teritoriul Dobrogei. Secolele IX-XI, partea I-IV*, București, 2018.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU 2018b - Gh. Mănucu-Adameșteanu, *Monede bizantine descoperite la Nufăru, județul Tulcea. Secolele IX-XIII*, București, 2018.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU & IORDANOV 2002 - Gh. Mănucu-Adameșteanu, Șt. Iordanov, *Monede bizantine din secolul X-XI descoperite pe teritoriul localității Garoăn, ținutul Siliștra și invazia pecenegilor din 1046/47 – Simpozion de numismatică Chișinău 2001*, București, 2002, p. 125-138.

MĂNUCU-ADAMEȘTEANU & POLL 2006 - Gh. Mănucu-Adameșteanu, I. Poll, *Un tezaur de folles anonimi din clasa A2-A3, descoperit la Noviodunum-Vicina-Isaccea*, Pontica 39 (2006), p. 435-462.

METCALF 1979 - D. M. Metcalf, *Coinage in South-Eastern Europe. 820-1396*, London, 1979.

MORRISSON 1970 - C. Morrișson, *Catalogue de monnaies byzantines de la Bibliothèque Nationale II. De Philippicus à Alexis III (711-1204)*, Paris, 1970.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1980 - E. Oberländer-Târnoveanu, *Stațiuni antice pe raza comunei Mahmudia (jud. Tulcea)*, Peuce 8 (1980), p. 55-76.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1983 - E. Oberländer-Târnoveanu, *Un atelier monétaire byzantin inconnu de la deuxième moitié du XIe siècle dans la thème de Paristrion*, RESEE 21 (1981), 3, p. 261-270.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1992 - E. Oberländer-Târnoveanu, *Numismatic and historical remarks on the Byzantine coins hoards from the 12th century at the Lower Danube* în RESEE 30 (1992), 1-2, p. 41-60.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 1996 - E. Oberländer-Târnoveanu, *Monnaies byzantines des VIIe-Xe siècles découvertes à Siliștra dans la collection de l'academicien Péricle Papahagi conservées au cabinet des médailles du Musée National d'Histoire de Roumanie*, CN 7 (1997), p. 97-127.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2003 - E. Oberländer-Târnoveanu, *La monnaie dans l'espace rural byzantin des Balkans orientaux - un essai de synthèse au commencement du XXIe siècle*, Peuce s.n. 1(2003), p. 341-412.

OBERLÄNDER-TÂRNOVEANU 2018 - E. Oberländer-Târnoveanu, *Tezaure monetare bizantine din colecția Muzeului Național de Istorie a României. II. Secolele VII-XII*, București, 2018.

PARUSHEV 1993 - V. Parushev, *Nepublikovani srednovekovni moneti ot Iuzhna Dobrudzha (VIII-XIV v.)*, Dobrudža 10 (1993), p.145-167.

PARUSHEV 1999 - V. Parushev, *Moliodovuli i moneti*, în: L. Doncheva Petkova, *Odärtsi. Selishti ot Pärvoto bălgarskoto tsarstvo*, 1, Sofia, 1999, p. 131-137.

PARUSHEV 2000 - V. Parushev, *Nesăobshcheni monetni sākrovishcha ot Iuzhna Dobrudzha*, Dobrudja 17-18 (2000), p. 73-82.

PARUSHEV 2015 - V. Parushev, *Novonamereni srednovekovni moneti ot Iuzhna Dobrudzha (VII-XV v.)*, Dobrudja 30 (2015), p. 107-148.

POENARU BORDEA 1968 - Gh. Poenaru Bordea, *Note numismatice dobrogene*, SCN 4 (1968), p. 397-404.

POENARU BORDEA, OCHEȘEANU & POPEEA 2004 - Gh. Poenaru Bordea, R. Ocheșeanu, Al. Popeea, *Monnaies byzantines du Musée de Constanța (Roumanie)*, Wetteren, 2004.

POPA LISSEANU 1935 - G. Popa Lisseanu, *Izvoarele istoriei românilor, VII*, București, 1935.

THOMPSON 1954 - M. Thompson, *The Athenian Agora. II. Coins*, New Jersey, 1954.

VALERIEV 2009 - I. Valeriev, *The Treasure of Golden Byzantine Coins from Professor Ishirkoro, Silistra Region, Pontica 42* (2009), p. 654-662.

VALERIEV 2013 - I. Valeriev, *Kām istoriiata i arheologia na zemite na Dolniia Dunav prez Srednovekoviata: sbornite monetni nahodki ot teritoriata na Bălgariia, Sărbūia i Rumāniia (969-1180)*, Dobrudzha 24-25 (2013), p. 381-460.

VERTAN & CUSTUREA 1992 - A. Vertan, G. Custurea, *Descoperiri monetare în Dobrogea (IX)*, Pontica 25 (1992), p. 381-398.